

Fəlsəfə, yoxsa Tanrı?

Haqq və gözəllik özü də bir basqıdır

Vəhdətin daxilindəki kəsət onu parçalayır, yoxsa daha da möhkəmləndirir? Kəsət zərərdir, yoxsa xaos? Bəlkə xaosun özü bir zərurətdir? Vəhdət təklidir, yoxsa çoxluğun birliyi? Ən nəhayət - əvvəl vəhdət yaranıb, yoxsa kəsət?

Bunları cavablandırmağa çalışaq. Kəsət həm zaman, həm də məkan bölgüsüdür. Vəhdət isə bunun əksinə, zamanın da, məkanın da birliyi. Kəsətin olmaması, eyni zamanda yoxluq anlamına gəlir. Əgər vəhdət varsa, deməli, nə zaman mövcuddur, nə də məkan. Yuxarıdakı son sualı bir az başqa cür təkrarlasaq, varlıq tək parça halında yaranıb, yoxsa parçalar halında yaranıb, bütövləşməyə doğru gedir? Bunların ikisi də həm başlanğıc, həm davamiyyət ola bilməz. Monolaşmış dini düşüncə belə ilqa etməyə çalışır ki, hər şey bütöv yaranıb və bütövlüyə doğru gedir. Yəni din bir növ kəsəti inkar edir. Hətta müxtəlif dinlərin içərisindəki fəlsəfi dərinliklərə baş vurmuş ayrı-ayrı məktəblər daha da irəli gedərək, varlığın parçalanmasını Tanrının parçalanması anlamına gəldiyini deyir. Yəni belə çıxır ki, Tanrı birdirsə, deməli, varlıq da birdir. Bu cür düşüncələr fəlsəfi hüriyyətlə bərabər, inancın gizli basqısı altında meydana gəlir. Çünki inkar edilən heç bir şey azad düşüncənin məhsulu deyil. Burada isə çox böyük bir şey - kəsət inkar edilir. Necə deyirlər, vəhdət diktatura halına keçir. Belə zənn edirik ki, bu da basqıdır. Azadlıq - mövcud olan heç bir şeyi inkar etməkdir. Əslində azad olması gereken düşüncənin özüdür. Yəni basqı sahibi özü-özündən azad olmalıdır. Bəlkə cəmiyyət anlayışında, dövlət və ailə institutlarında baxış sahibinin azad düşüncəni rədd etməsi müəyyən mənada realdır. Ancaq ən təhlükəli basqı fəlsəfi basqıdır. Bunun da ən bariz nümayəndəsidir. Din hər zaman vəhdəti hakimiyyətlə qarışdırır. Yəni Tanrının hakimiyyəti elə Tanrının vəhdəti deməkdir - deyib və bu ısrarında da davam edir. Lakin əbədi dialektika belə bir məntiqə çıxış edir ki, basqı altında olan hər şey ayaqlanan, əzilən, şumlanan torpaq kimi, daha da verimli, daha da zəngin olur. Kəsəti inkar etdikcə, hər şey daha çox parçalanır. İnkər, ümumiyyətlə, uydurmadır və təbiətdən gəlir. İnkəri fəlsəfəyə çevirən isə dindir. Din hətta zaman-zaman elmi də buna alət edir. Ən kiçik bir nəsnənin belə inkarı, mükəmməl yazılmış bir simfoniya da hər hansı bir musiqi alətini və ya melodik parçanı partituranı çıxarmağa bənzəyir. Bu isə həmin simfoniya ilə bərabər, onun müəllifini də inkar etmək deməkdir. Əlbəttə, varlıq simfoniya deyil və onun bəstəkarı da o qədər ahəngdar, sülhsevər və sadələşdiricidir. Ancaq nə etmək olar?! Varlıq varlıqdır. Onu düşünmək istəməmək mümkündür, ancaq düşünməmək mümkün deyil. "Hər şeydə hər şey var" demək çox doğru olardı. "String teorii"yə - yəni "Tel nəzəriyyəsi"nə etimad etsək, hər şey bir-birinə bağlıdır və deməli, hər şey bir şeydir. Bağlı olmaq, həm əlaqəli olmaq deməkdir, həm də birlikdə hərəkət etmək. Ən müasir fizikadan imdad istəməyimiz isə qayət təbii və bu, bütün filosofların haqqıdır. Çünki fizikanı Tanrı yaradıb, fəlsəfəni insan. Dolayısı ilə fəlsəfə fizikanın əsasında yaranıb - necə ki, insan Tanrının əsasında yaranıb. Fizika kimi, Tanrı da bazadır. Sıralamanı ona görə belə etdim ki, fizikanı anlamaq üçün, Tanrıya inanmaq deyil, Tanrıya inanmaq üçün fizikanı anlamaq lazımdır. Bu mənada elm Tanrıya fəlsəfədən bir addım daha yaxındır. Tanrıya yaxınlıq Ondan uzaqlaşdıqca mümkün olur! Düşüncə dolaşdıqca, Tanrı öz varlığını daha açıq büruzə verir.

Tanrını inkar edənlər, əslində Onu dərk etmək üçün bunu ediblər. Tovhidçilərin dərdi isə Hindistandakı otuz milyon tanrını bir tanrı etmək deyil. Onların dərdi otuz milyon tanrını bir tanrı etməklə, həmin otuz milyona tapınanları bir çatı altında birləşdirməkdir. Yoxsa sənə nə, Dünyanın o biri ucunda kim nəyə inanır?! "Bütün Dünya əvvəl-axır bir din altında birləşəcək" deyənlər, əslində "Bütün Dünya əvvəl-axır bir bayraq altında birləşəcək" demək istəyir. Bir Bektaşî dərvişinin təkbaşına Avropada gördüyü işi, yüz minlərlə silahlı ordular Hindistanda görə bilməyib. On dörd əsrdir hələ də Kəşmirdə qan axır. Niyə? Çünki bu genişlənmənin təməli qanla qoyulub. Bektaşî dərvişlər isə Avropadakı xristianlığı inkar etmirdilər. Çünki oralara İslamı yaymaq üçün getməmişdilər! Özünə bir ad aparsan, gəldiyin yerdə ki başqa bir adı mütləq şəkildə inkar etməli olacaqsan. Kəsət adların, şəkillərin cəmi olsa da, onların birliyi deyil. Birliyin adı üstündədir - "bir". Yəni tək. Burada isə söhbət cəmdən gedir. Cəmin bir araya gəlməsinə ehtiyac yoxdur. O, zənnatən bir aradadır. Həqiqi cəm, bu mənada eyni fikirlərin deyil, müxtəlif fikirlərin bir arada olmasıdır. Zira, İslamdakı "cəmət" sözü

ilə, "cəm" sözü grammatik cəhətdən eyni köklü olsa da, mənə və mahiyyət baxımından tamamilə ayrı, hətta bir-birinə zidd anlayışlardır. Son dövrlərdəki sufi cəmiyyətləri yavaş-yavaş cəm halından cəmətə halına döndüyü üçün Şerqin bir az müterəqqi düşüncəyə sahib olan insanları oralardan da qaçaq düşdülər. Rəhbərin yeri dövlətdir, ailədir, şirkətdir, düşüncə deyil. Düşüncəyə rəhbər təyin edilənlərin məqsədi mövcud kəsəti inkar etməkdir. Mövcud kəsət isə elə mövcudiyyət deməkdir. Klassik təsəvvüfdəki "vəhdəti-mövcud" anlayışı kəsətin təsdiqinə nisbətən yaxınlaşan bir zehniyyətdir. Lakin bütün zehniyyətlərdə olduğu kimi, orada da sistemləşmə getdi. Əvvəl şərti olaraq sıralanan şeylər sonradan şərt olaraq ortaya qoyuldu və məhəbbət qanuna çevrildi. Hər şeyi inkar edən Şəms Təbrizi İmam Qəzzalini də inkar edirdi. Həqiqətdə isə Şəms inkarçı yox, inkarın inkarçısı idi. Kəsəti inkar etmək vəhdətə aparmır. Ancaq vəhdəti inkar etmək kəsətin vəhdətinə, yeni əsl vəhdətə götürür insanı. Həllac Mənsur da, Şəms Təbrizi də bu inkarçılardan idilər. Elə buna görə də, Ələddin Keyqubada Mövlana lazım idi, Şəms yox!

Əvvəldəki sözüümüzü bir az da irəliyə apararaq, demək istədik ki, kəsət müxtəlif zamanları və müxtəlif məkanları qovuş-

duran bir anlayışdır. Sokratı Şəmslə, Aristoteli Farabiyə qovuşduran bir zehniyyətdir kəsət. Əslində isə kəsət deyil, sadəcə mövcudiyyətdir. Zehniyyət mövcudiyyət haqqındakı düşüncə deməkdir. Kəsət isə dediyimiz kimi, zənnatən mövcuddur. Kəsətdən qorxanlar Tanrını itirməkdən qorxurlar. Həqiqətdən də, o tanrı ki, bu gün təsəvvürlərdə var, onu kəsətlə bir araya sığdırmaq mümkün deyil. Kəsət olmasaydı, fəlsəfə yaranmazdı. Elm haqqında isə ümumiyyətlə, təsəvvürlər var ola bilməzdi.

Kəsət, hər şeyin var olduğunu, ancaq hər şeyin gözəl olduğunu qəbul etmək deyil. Haqq və gözəllik özü də bir basqıdır. Hər şeyin gözəl olduğunu və Haqq olduğunu iddia etməyin özü də kəsəti inkar etmənin başqa bir yoludur. Yəni də hər şey bir çatı altına gedir, hər şey bir əldən idarə edilir və həmin əl də bu Dünyada birləşmənin çiyindədir! Nəticədə, Tanrı yəni də insan nəfsinə xidmət edir! Əslində isə kəsət tam anlamı ilə bölünməkdir, ziddiyyətdir, ancaq qətiyyəni müqayisə və mübarizə deyil. Tarix elmində müharibənin tərəflərinin arasındakı ziddiyyətlərin kəskinləşməsi olaraq verilir. Ancaq varlıqdakı ziddiyyətlər arasındakı münasibətlər heç zaman kəskinləşmir və bu ziddiyyət

Fəxrəddin Salim

dərkolunmazlara çəkib aparən zehniyyət, əslində Tanrının deyil, insanın gerçəkliyi. Gizli tanrı yoxdur, gizlədilmiş tanrı var! Görünməyən tanrı yoxdur, göstərilməyən tanrı var!

Başqa bir həqiqət isə budur ki, insanlar Tanrını deyil, hakimlər özlərini gizlədirlər! Əgər hakimlər aşkara çıxsalar, o zaman onların kitablarına qeybdəki imamın vurduğu möhürü hamı görə bilər. Hər kəsin gözü önündə Roma Papası Həzrəti İsa ilə görüşəcək. Bəli, məhz onlar bunu gizlədirlər, Tanrını yox. Onlar bunu da yaxşı bilirlər ki, Tanrını insanlardan gizlətsələr də, insanları Tanrıdan gizlətmək olmaz.

Kəsət ilk növbədə məhz bu gizliliyi ortadan qaldırır. Məhz kəsətin sayəsində "qız uşaqlarına oxumaq haramdır" deyən molla arvadı xəstələndə ona qadın həkim axtarır. Məhz kəsətin sayəsində qadınları edam edən Səudiyyədən "Hacı" titulu alan Zeynalabdin Tağıyev Məkkədən qayıdandan sonra Bakıda qızlar üçün məktəb açdı. Halbuki, vəhdətə əsasən, belə bir şey mümkün deyildi. Kəsət insan zehninə açılan geniş meydan deməkdir. Kəsətə talib olmayan bir zehniyyət sahibi, əgər məzlumdursa, daha da məzlum, zalımdırsa, daha da zalım olacaq.

Bəs onda vəhdətə ehtiyac haradan yaranmışdır? Hər halda mən inanıram ki, vəhdət düşüncəsi ilk başda hakimiyyət aqressiyasının məhsulu olmayıb. Hər halda bu fikir yenə də məfkurə sahiblərinin ağına gəlib - yeni kəsəti görə-görə vəhdət haqqında düşünmək. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, alim və arifləri özünə cəlb edən şey, ziddiyyətlər arasındakı bağlantı və əlaqədir! Yəni bir növ "String teorii". Onlar varlığın ziddiyyətlərlə dolu olmasını, hətta ziddiyyətlərdən təşəkkül tapmasını, ancaq bu ziddiyyətlərdən doğan feliyyətin qətiyyəni bir təsadüf əsəri olmadığını fərq etmişlər. Lakin bütün zamanlarda belə bir acı mənərə meydana gəlmişdir - məfkurənin qələbəsi çox qısa bir müddətdən sonra hakimlərin əlinə keçmişdir. Tanrı bir olandan sonra padşah da bir olmağa başladı (mərhüm Hüseyn Cavidəndən iqtibas). Əslində peyğəmbərlərin çıxdıqları dağ, sığındıqları mağaralar, necə deyirlər, laboratoriya rolunu oynayırdı. İsvicrə SERN laboratoriyasındakı "Tanrı parçacığı" enerji şirkətlərinin əlinə düşdüyü kimi, peyğəmbərlərin əqli-mənəvi ilhamının bəhrəsi olan, adına "vəhy" dedikləri ilahi məstlik də xəlifələrin əlinə düşərək, kitab, hədisə, şəriətə çevrildi!

Halbuki, bir-birinə zidd olan, hətta bir-birinin ziddinə dayanan fiqurlar ən pis halda həndəsədir. İnsan şüuru inkişafa davam etdikcə, həndəsi fiqurlar da mürəkkəbləşir. Bugünkü akkordları, harmoniyaları iyi yüz il bundan öncə Kilsə "şeytani intervall" adlandırır. Mən əminəm ki, təxminən iki yüz il də keçəcək və musiqidə, ümumiyyətlə, dissonanslıq anlayışı qalmayacaq. Bilmədiyimiz rənglər Tanrının rəngləridir və biz hər zaman bir şeyləri bilmirik. Və onları bildikcə, bilmədiklərimizin sayı artır. Bu mənada kəsət həm də eninə, uzununa və dərininə doğru durmadan irəliləyən bir mexanizmdir!

Sonda isə əvvəlki suala cavab verək: fəlsəfə, yoxsa Tanrı! Əlbəttə, hər ikisi. Ancaq bir şərtlə; nə filosof bir Tanrı, nə də tanrıçı bir fəlsəfə! Sadəcə, varlıq, hərəkət və bilinməzlik!